

УДК 81.115 + 81'276.11

О. В. Сушкевич

АКСІОЛОГІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ВІДНОСНА СУБ'ЄКТИВНА КАТЕГОРІЯ

Сушкевич О. В. Аксиологічна модальність як відносна суб'єктивна категорія.

У статті зроблено спробу встановити відносний суб'єктивний характер категорії «аксиологічна модальність». Проаналізовано як традиційні уявлення про сутність згаданої категорії, так і сучасні погляди. Комунікативна позиція мовця визначається як сукупність особистісного та типового, стереотипного. Відносність модальності зумовлена неоднозначністю поняття «реальність».

Ключові слова: аксиологічна модальність, оцінка, цінність, реальність, суб'єктивне, об'єктивне.

Сушкевич О. В. Аксиологическая модальность как относительная субъективная категория.

В статье сделана попытка установить относительный субъективный характер категории «аксиологическая модальность». Проанализированы как традиционные представления о сущности данной категории, так и современные взгляды. Коммуникативная позиция говорящего определяется как совокупность личностного и типичного, стереотипного. Относительность модальности обусловлена неоднозначностью понятия «реальность».

Ключевые слова: аксиологическая модальность, оценка, ценность, реальность, субъективное, объективное.

Sushkevych O. V. Axiological modality as a relatively subjective category.

The article deals with the relatively subjective character of the category «axiological modality». Both traditional and modern views concerning this category are analyzed. Communicative position of a speaker is defined by personal and typical, stereotypical items. The relativity of modality is determined by the ambiguity of the notion «reality».

Key words: axiological modality, evaluation, value, reality, subjective, objective.

Сучасне мовознавство приділяє значну увагу модальним виявам мовця, які відображають суб'єктивне розуміння ситуацій спілкування, ставлення до співрозмовників через призму об'єктивної реальності. Складна взаємодія оцінки та цінності на фоні історичних, національно-культурних, ментальних процесів і змін лежить в основі аксіологічної модальності (далі – АМ). Розрив між потребами людини, бажаннями та реальністю формує уявлення про цінне й антицінне у свідомості носія мови. Оцінка постає інструментом вираження критеріїв цінності через універсальну тріаду: добре – нейтрально – погано (Н. Д. Арутюнова, О. Л. Бессонова, О. А. Івін). Цінність, із якою мовець порівнює й зіставляє об'єкти, явища та якості, закріплюються в мові й мовленні за допомогою оцінки. Саме завдяки такій узаємодії цінності й оцінки людини утворюється аксіологічна модальність.

Роботи Ш. Баллі й В. В. Виноградова започаткували традиційну диференціацію модальності з огляду на мовця та репрезентовану ним дійсність. Відтак, виділяється об'єктивна (відношення повідомлення до дійсності у плані реальності / нереальності, можливості / неможливості і т. ін.) та суб'єктивна модальність (характеризує ставлення мовця до того, що він повідомляє, до адресата, до мовленнєвого акту). Такої позиції дотримується більшість учених: В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, В. В. Виноградов, Т. М. Іванінга, В. Б. Касевич, В. З. Панфілов, Г. Поштаренко, В. М. Ткачук, Н. Ю. Шведова та ін.

У цій роботі ми розглядаємо АМ як видову та похідну від загальної – модальність. АМ – текстотвірна категорія, яка позначає вираження відповідно до певної шкали цінностей ставлення мовця до повідомлення, думок співрозмовника, до нього самого як особистості, а також співвідношення повідомлення з дійсністю [7, с. 5–6]. Керуючись принципами модальної логіки, АМ зараховують до суб'єктивної категорії, співвідносячи її з оцінкою. Така позиція ґрунтується на тому, що АМ є «єгоцентричним» механізмом, який передає суто особистісну позицію. На думку Л. М. Васильєва й

Г. Х. Шингарова, оцінні ставлення зумовлюються не об'єктивним членуванням світу, а суб'єктивним, в основі якого лежать не реальні властивості предметів і явищ, а лише наші суб'єктивні враження від них, наші емоційні реакції на них і розумові умовиводи щодо їхньої ролі в нашому житті. Такий напрямок трактування АМ й КМ загрожує змиканню категорії модальності з поняттям суб'єктивності.

АМ є відносною суб'єктивною категорією. Як зазначалося, традиційно вважається, що вербалізація ставлення мовців до сказаного на основі системи цінностей є суто суб'єктивним процесом. Проте будь-яку позицію мовця можна охарактеризувати як типову, притаманну й іншим членам мовної спільноти в заданому часо-просторі, відомому як дійсність. Усе це відбувається завдяки об'єктивному впливу цінностей, стереотипів, традицій, правил і норм певного суспільства. Виявляється, що суб'єктивізм модальності є відносним, зумовленим рядом об'єктивних чинників. Окрім того, трактування об'єктивної складової модальності як співвідношення повідомлення з дійсністю в плані реальності / ірреальності є також умовним через неоднозначність поняття «реальність». Доведено, що людина реагує не стільки на дійсність, скільки на її представлення кимось або ж на власні уявлення про неї. Отже, аксіологічна модальність постає посередником між об'єктивним світом із ціннісною віссю й людиною з ціннісними орієнтирами. Як приклад, розглянемо фрагмент інтерв'ю з Роджером Вотерсом, режесером-постановником та засновником «Pink Floyd». (discussing the rock opera staged by Roger Waters).

Interviewer: *The title of the opera translates as “there is hope». Hope for what? What kind of meaning did you place in it?*

Waters: *It means more than just a title. It's a phrase from an 18th century French revolutionary song (тут і далі – позначки наші – О. В.) that best reveals the content of changes that took place some 300 years ago. That was when people first started talking about equal rights and understood that, by joining efforts, they would be able to change the world, make it more humane. I fully agree with this concept, and I believe that what good every human being has will certainly get the better of evil (10).*

Роджер Вотерс, осмислюючи назву та мотиви своєї опери, зосереджується на напрямкові світового прогресу. У своїй репліці він, на перший погляд, зміщує акценти з поставленого питання, оперуючи

констативами, звертається до минулого, а також висновків, які зробило людство ще з уроків Французької революції щодо гуманного розвитку суспільства. Далі, висловлюючи власну позицію щодо протистояння добра та зла, він спирається на загальноприйняте бачення проблеми: добро переможе зло. Проте представляє і своє бачення такого антогонізму: добро починається в кожній людині й при об'єднанні зусиль можна змінити світ. Так, Вотерс займає подвійну комунікативну позицію. З одного боку, – аніматора, представляючи традиційні погляди на такі цінності, як людина, прогрес, добро, гуманність, з іншого, – він приймає позицію автора, вбачаючи, що “there is hope» за умов звернення сучасного суспільства до вказаних цінностей. Отже, такі судження щодо необхідних зрушень до блага можна вважати прихованими директивами стосовно постмодерного суспільства.

Водночас на сучасному етапі лінгвістичних досліджень окреслено напрямок представлення модальності, зокрема аксіологічної, як суб'єктивної категорії, проте з об'єктивним характером. Передусім, це зумовлюється потребами систематизації знань та уявлень про модальність і прагненням уникнути ще більшої «розмитості» поняття. Крім того, практика показує, що розмежування об'єктивного й суб'єктивного начал модальності є суто аналітичною операцією, яка розчленовує категорію на складові частини задля конкретизації предмета наукових досліджень. У процесі «живої» комунікації кодування суб'єктивних і об'єктивних смислів відбувається одночасно й невідривно одне від одного.

На користь останньої позиції свідчать порівняльно-історичні дослідження КМ й АМ, здійснені в рамках дисертаційної праці Л. П. Дроновою. Авторка вказує на історичний фактор об'єднання об'єктивного й суб'єктивного начал при виокремленні АМ упродовж усього її культурно-історичного становлення на тлі індоєвропейських мов [5].

Ми поділяємо думку Н. Ю. Шведової, яка, описуючи модальність на рівні речення, також указує на її дуальний характер. Повідомлення, маючи об'єктивно-модальне значення, співвідноситься з планом реальності чи ірреальності. Водночас «...кожне висловлювання, побудоване на основі тієї чи тієї схеми речення, характеризується суб'єктивно-модальним значенням» [4, с. 545]. Авторка дотримується

класичного витлумачення об'єктивної модальності як характеру відношення того, що повідомляється, до дійсності, а суб'єктивної – як ставлення мовця до того, що повідомляється.

І. Р. Гальперін не погоджується з позицією Н. Ю. Шведової стосовно того, що кожне висловлювання поряд з об'єктивним модальним значенням має й суб'єктивне. Відстоюючи свою позицію, дослідник наводить таке речення як приклад: «*Усі розповідні речення мають свої структурні схеми*», яке, на його думку, не відзначається суб'єктивно-модальним значенням [3, с. 46]. Якщо взяти до уваги те, що наукові положення мають свого автора, позиції якого можуть відрізнятись від поглядів інших або ж збігатися з ними й тоді прийматися як апіорні об'єктивні закони, то суть суб'єктивно-модальних значень може полягати в констатуванні переконань, оформлених у вигляді фактів, що підпадають під певну наукову парадигму й транслюються її представником.

З'ясування сутності модальних значень у рамках АМ потребує визначення принципів взаємодії об'єктивних і суб'єктивних складових ключових понять, які функціонують у межах цієї категорії.

АМ реалізується в мові насамперед як продукт діяльності людини. Доведено, що мова є об'єктивно-суб'єктивним явищем людської культури. За допомогою її засобів людина як глобальний суб'єкт на тлі культурно-історичних змін, етнічних, ареальних, соціальних, індивідуальних особливостей осягає та відображає дійсність.

Об'єктивна складова АМ для представників різних культур також може варіюватися. Реальність сприймається не лише органами чуття, а й через мову. Кожна мова – англійська чи українська – описує реальність із системою цінностей і їх носіїв по-своєму. Наприклад, українці кажуть: «*Народитися в сорочці*», а англійці – «*to be born under lucky star*». Ціннісні компоненти щасливої вдачі по-різному представлені в мовах. Для українця *сорочка* – символ-оберіг, який пронизаний материнською повсякчасною турботою й опікою й є запорукою удачі. Для британця *lucky star* – знак покровительства вищих сил, який віщує успіх. Недаремно Марк Канінгем у своїй роботі «*Psycho-Linguistics. Training Guidebook*» (1998) зазначає: «Люди реагують на те, як вони сприймають реальність, а не на саму реальність» [1, с. 13].

Співвідношення об'єктивної й суб'єктивної сторін АМ мовлення

можна простежити на прикладі осмислення реальності в зіставленні з текстом, що наводиться В. П. Рудневим. Лінгвіст-філософ дотримується бачення реальності як сукупностей текстів, що виникають за певної ситуації. Людину, за словами науковця, оточує система текстів – радіопередача, книга, розмови сусідів тощо, – які утворюють реальність. Особистість з усього наявного потоку інформації сприймає й використовує лише важливе й значуще для неї, а решту відкидає.

Розвиваючи думку про зв'язки АМ з дійсністю й внутрішнім світом мовця, необхідно також зазначити, що на сьогодні сама інтерпретація об'єктивної модальності як співвіднесення висловлювання з об'єктивною дійсністю, незалежною від свідомості мовця, ставиться під сумнів. Причина полягає в тому, що саме поняття об'єктивної дійсності стає гранично відносним. Протиставлення уявного й дійсного за традиційними параметрами матеріальності вираження та смислу втрачає свою абсолютну правильність. Відповідно, трактування об'єктивної реальності через дійсний, умовний і наказовий способи, «перешкоджає поглибленому дослідженню тексту та речення» [2, с. 103]. Способи дієслова не стільки передають реальну дійсність, скільки уявлення, почуття мовця. Цінності, так само як «матеріалізовані» носії, загалом належать до кола уявно-бажаного. Наприклад, нова машина сусіда може стати проекцією ціннісної орієнтації людини, яка починає мріяти про власну автівку. Автомобіль сусіда чи в автосалоні – це реальні речі, але для іншої особи вони залишаються лише мрією, що матеріалізується у словах, образах, але не в опрідмеченому володінні.

Незалежність від свідомості за умови традиційного визначення дійсності також ставиться під сумнів. Мовець називає те, що входить у його світ і функціонує в ньому. Так, музикант С. Буляк від часів навчання в музучилищі награвав пісню «*Ой, лопнув обруч*». Він, як людина, яка мало розуміється на жіночих прикрасах, гадки не мав, про що співається в пісні, поки через багато років йому випадково трапився цей предмет у дійсності.

Ю. С. Степанов спробував охарактеризувати відносність реальності, уплетеність суб'єктивного та відповідне коригування статусу модальності так: «З погляду семіологічної граматики модальність за змістом не є ні суб'єктивною, ні об'єктивною

категорією, вона є об'єктивно-відносною. Модальність постає як представлення дійсності з позиції суб'єкта мовлення – «я» мовця, проте з позиції типізованих, об'єктивованих «раз назавжди» – для певного стану мови – засобами самої мови» [6, с. 241–242]. В основі сучасного філологічного знання лежить уявлення про те, що мовна реальність має здатність моделювати об'єктивну реальність у всій її сукупності. Зокрема, російський філософ, філолог В. Г. Щукін наголошує на тому, що у світі діють не закони відображення, а закони аналогічної побудови й аналогічного функціонування основних структур матеріального й духовного буття й свідомості [9, с. 48]. На його погляд, за такими принципами вибудовується мовна реальність і її кореляція з дійсністю [9, с. 52].

Відповідно, АМ передбачає два вихідних джерела – людину та цінність, які кодуються засобами мови та між якими розгортається складна суб'єктивно-об'єктивна взаємодія на рівні дискурсу чи тексту. Людина як об'єктивна сутність дійсності із системою культурних нашарувань, соціальних відносин, позиційних ролей у спілкуванні прагне реалізувати своє «єго», яке вважається суб'єктивним явищем. «Я» комуніканта передає на рівні мовлення не лише цінності й ціннісні носії (бажані явища, якості й предмети), але також свідомо чи підсвідомо – позицію засобів масової інформації щодо цінностей і їх утілень, погляди оточуючих, загальнокультурну тенденцію ставлень до того, що вважається цінним на відповідному етапі розвитку суспільства і т. ін. Межі між об'єктивною та суб'єктивною складовою модальності як вираженням ставлення до того, що повідомляється, та співвіднесеністю з дійсністю доволі умовні. На нашу думку, суб'єктивне й об'єктивне начало властиве всьому, чого стосується людська діяльність.

Цінність як еталон, на який орієнтується людина у процесі своєї життєдіяльності, із яким порівнює явища дійсності, має об'єктивний характер. Наше ставлення до цінності й інших предметів, із якими ми порівнюємо цінність, не впливає на саму цінність. Вона існує в ідеальному просторі й не потребує підтвердження, спростування або возвеличення. При цьому цінності функціонують у людському світі, їхніми джерелами є наші бажання, потяги, прагнення, інтереси, ставлення і т. ін. Таку складну взаємодію реального й індивідуального неможливо спростити. Р. Фрондізі називав цінність результатом

напруги між указаними полюсами [8, с. 765].

Отже, проаналізувавши основні напрямки розмежування й інтеграції суб'єктивної й об'єктивної складових КМ та АМ, а також ключові поняття «модальність», «цінність», «реальність» «его», «ставлення», які утворюють АМ, ми доходимо висновку, що ця категорія є відносно суб'єктивною, хоч позиції стосовно цього питання в наукових колах є доволі дискусійними й неоднозначними. АМ мовця постає посередником між об'єктивним світом із ціннісною віссю й людиною з ціннісними орієнтирами, тож АМ гармонізує людське й природне начало в комунікативній діяльності. Така специфіка АМ уточнюватиметься з огляду на інтерв'ю як медійний жанр у наступній науковій праці.

Література

1. Clayman S. Reformulating the question: A device for answering / not answering questions in news interviews and press conferences / S. Clayman // Text. – 1993. – Vol. 13. – № 1. – P. 19–88.
2. Брицин В. М. Модальна граматика дискурсу як один із напрямків семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 101–110.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М. : Высшая школа, 1981. – 185 с.
4. Грамматика русского языка. Синтаксис / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Изд-во АН СССР, 1980. – Т. 2. – 709 с.
5. Дронова Л. П. Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Л. П. Дронова. – Томск, 2007. – 46 с.
6. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
7. Сушкевич О. В. Аксиологічна модальність інтерв'ю : функціональні та структурні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Сушкевич. – Одеса, 2013. – 20 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Щукин В. Г. О филологическом образе мира (философские заметки) / В. Г. Щукин // Вопросы философии. – М. : Наука, 2004. – №10. – С.47–64.
10. BBC : BBC. Interview archive [Electronic resource]. – Access : <http://www.bbc.co.uk/archive.shtml?interviews>

Стаття надійшла до редакції 21.03.2015 р.